

HİLMİ ZİYA ÜLKƏN İBN SİNANIN YARADICILIQ İRSİ HAQQINDA

Aytək Zakirqızı (Məmmədova)
AMEA Fəlsəfə İnstitutunun
“İslam fəlsəfəsi” söbəsinin elmi
işçisi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

*Ensiklopedik alim İbn Sinanın (980-1037)
vəfatının 980 illiyi münasibətilə*

Açar sözlər: İbn Sina, Hilmi Ziya Ülken, tarix, Şərq peripatetizmi, fəlsəfə.

Keywords: Ibn Sina, Hilmi Ziya Ulken, history, Eastern peripateticism, philosophy.

Ключевые слова: Ибн Сина, Хильмы Зия Улькен, история, восточный перипатетизм, философия.

Türkiyənin görkəmli mütəfəkkiri Hilmi Ziya Ülkənin (1901-1974) fəlsəfə tarixinə həsr edilmiş əsərlərində orta əsr Şərq fəlsəfəsi tarixi məsələləri, bu dövrdə yaşamış Şərq filosoflarının təlimləri geniş şəkildə işıqlandırılır.

Hilmi Ziya Ülkən İslam aləmində yaranan elmin, mədəniyyətin və fəlsəfi fikrin özünəməxsusluğunu, dünya elm və mədəniyyəti tarixindəki yerini hərtərəfli şəkildə göstərmişdir: “İslam fəlsəfəsi IX-XII əsrlər arasında başlıca əsərlərini vermişdir. Fəlsəfə tarixində Yunan fəlsəfəsi ilə Avropa fəlsəfəsi arasında körpü vəzifəsini görmüş, Yunan (qismən Hind-İran) təsirləri ilə yaranaraq orta əsr qərb fəlsəfəsinə təsir etmişdi. Bunun üçün onu təkcə götürməyib qaynaqları və təsirlərlə birlikdə nəzərdən keçirmək daha doğrudur. Qərbə görə, Şərq sayılsa da Yunandan çağdaş düşüncəyə qədər fikir tarixinin inkişafında oynadığı bu rola görə onu əsl Şərq fəlsəfəsi, məsələn, Hind və ya Çin düşüncəsi kimi qəbul etmirik. Hətta bu baxımdan onu bir qədər Qərb fəlsəfəsi tarixinə bir halqa kimi görmək doğru olar” [1, 1].

Mütəfəkkir İslam aləminin fəlsəfəsinin Yunan fəlsəfəsi ilə Avropa fəlsəfəsi arasında körpü vəzifəsini daşdığını bildirərkən ilk öncə İslam fəlsəfəsinin Yunan düşüncəsinin bəsit bir davamı olmadığını, tərcümələr və açıqlamalarla (şərhlərlə) yanaşı orijinal əsərlər də qələmə alındığını yazmışdır. Sonrakı mərhələlər haqqında Hilmi Ziya Ülkən bildirmişdir ki, filosoflar (əl-fəlasifə) deyə tanınanların xaricində kəlamçılar, sufilər, hətta hüquqşünaslar (füqəha) arasında da filosof sayılanlar vardır ki, bunların bir çoxu Qərb dünyasında tanınmamışdır; əsl fəlsəfə cığırını içində də bəziləri latincaya çevrilməmiş və yaxın illərə qədər Qərbdə tanınmamışdır. Bu qeydlər nəzərə alındıqda İslam fəlsəfəsinin bütövünü yunanla müasir Avropa düşüncəsi arasında körpü vəzifəsini görmədiyi anlaşılır [1, 1].

İslam aləmində klassik şəkil alan bir rasionalist fəlsəfənin başladığını bildiren türkiyəli alim bunun bir tərəfdən İslam peripatetikləri, digər tərəfdən daha sonrakı əsrlərdə atomistika və skeptisizmdən qurtulan fəlsəfi kəlam hərəketi olduğunu yazmışdır.

Hilmi Ziya Ülkən Aristotelin məşşai məktəbinin (peripateticiens) gəzişənlər deyə tanındığını, Şərqdə “məşşai” deyilincə yalnız Aristotel deyil, Platonunda da onunla birlikdə qəbul edildiyini xatırlatmışdır. Alim orta əsr Şərq filosoflarından, peripatetizmin məşhur nümayəndələrindən – Kindi, Farabi, İbn Sina, Bəhmənyar və başqalarının irsini hərtərəfli şəkildə araşdırmışdır.

Mütəfəkkir İbn Sinanı belə təqdim etmişdir: “Əbu Əli Hüseyn ibn Abdulla İbn Sina (980-1037) qərbdə Avicenna deyə məşhur olub fəlsəfə və tibb sahəsində islam aləmi qədər qərb orta əsrlərində əsrlərlə hökm sürmüşdür. Fəlsəfədə avicennizm cərəyanı bir çox böyük filosoflara təsirlər etdiyi kimi averrozm və tomizm ilə də mücadilə etmişdir. Fəqət tibb sahəsində rəqibsiz bir ustad olaraq yeni dövrə qədər davam etmişdir... “Qanun”, “Şəfa”, “Nicat”, “Kitab ən-nəfs” kimi bəzi əsərləri bir çox düzəltmələr və tənqidlərlə yenidən tərcümə və şərh edilmiş, bununla onun qərb üzərindəki təsiri olduqca uzun bir müddət sürmüşdür” [2, 301-302].

Hilmi Ziya Ülkən İbn Sinanın zamanının alimləri və filosofları ilə mübahisələr etdiyini, onlara hücum etdiyini, bəzən də onların hücumuna məruz qalması faktını yazmışdır. Bunlardan biri İbn Sinanın müasiri, Klavdi Qalen, Aristotel və Hippokratın bəzi kitablarını şərh etmiş, Bağdadın çox məşhur həkimi və fəlsəfi əsərləriylə tanınmış Əbülfərəc Abdulla İbn Tayyib Bağdadidir. Filosof onun tibbdəki dərin biliyini təsdiq etsə də, fəlsəfi əsərlərini tənqid etmişdi. İbn Sinanın daha böyük mübahisəsi Əbu Reyhan Biruni ilə olandır. Bu böyük alim əksinə İbn Sinaya hücum etmişdi. Həmin münaqişələr iki və üç risalə halında toplanmışdı. Filosof münaqişədən təsirlənmiş, nəhayət cavab vermə işini çox sevdiyi tələbələrindən hakim və fəqih kimi tanınmış Əbu Abdulla Məsumiyə həvalə etmiş, Məsumi Biruniyə qarşı təkzib qələmə almaqla İbn Sinanı müdafiə etmişdi [3, 101].

Ensiklopedik alim İbn Sinanın ömrünün son çağlarında qələmə aldığı “İşarələr və qeydlər” (“əl-İşarat va-t-tənbihat”) kitabından bəhs edərkən Hilmi Ziya Ülkən yazmışdır: “Çox kiçik yaşda yazmağa başlayan İbn Sinanın olduqca çox əsəri vardır. Bir qismi bütün sistemini ehtiva edən ensiklopedik əsərləridir. Bir qismi də fəlsəfənin müxtəlif məsələlərinə aid yazmış olduğu dağınıq kitablardır. Birincilərin ən başında “Şəfa” gəlir. “Şəfa” Məşşai fəlsəfəsinin sistematik əsəridir. Burada məntiq və riyaziyyatdan başlayaraq bütün təbiət elmlərindən metafizikaya qədər çıxılır. İbn Sina bu ən müfəssəl əsərini sonradan qısaldaraq üç kiçik cild halında “Nicat”ı yazdı. Daha sonra “Nicat”ı da qısaldaraq və zamanla inkişaf edən fikirlərində bəzi düzəlişlər edərək “əl-İşarat va-t-tənbihat”ı yazdı. “İşarat” ən müxtəsər, fəqət ən sistemli və mükəmməl əsəridir. həyatının son əsərlərindəndir. Burada əsas fikirlərini xülasə etdiyi kimi etirazlara cavab vermiş və əski fikirlərindən nə nöqtələrdə ayrıldığını göstərmişdir” [4, 191].

İbn Sinanın sistemini orta əsr fəlsəfəsinin xüsusiyyətini daşdığı bildirən Hilmi Ziya Ülkən onda empirizmin və rəşonalizmin bölünməz bir bütün təşkil etdiyini göstərmişdir. Türkiyəli alimin fikrincə, İbn Sina da Farabi kimi doqmatikdir, yəni bilginin qəti və aydın bəzi prinsiplərə əsaslandığını və bütün bilgimizin intuisiya ilə əldə edilən bu prinsiplərdən nəticə çıxarma yoluyla alınacağı fikrindədir. İbn Sina təcrübəyə böyük əhəmiyyət verməklə, bilgini hissiyyat və dərk ilə başlamaqla bərabər təcrübəni ağıldan kənarda görməz [1, 89].

İbn Sina məktəbi, davamçıları haqqında məsələləri araşdıran Hilmi Ziya Ülkən yazmışdır ki, İbn Sina həyatında olduqca geniş bir şagird zümrəsi yetişdirdi. Heç bir yerdə uzun bir müddət qalmadığı halda şagirdlər onunla fikir əlaqəsini kəsmədilər [1, 111].

Şərq peripatetizminin fəlsəfi ənənələri İbn Sinanın məşhur şagirdi Azərbaycanda ilk böyük nümayəndəsi Bəhmənyar tərəfindən davam etdirilmişdir. Onu İbn Sinanın ən dəyərli şagirdlərindən biri kimi təqdim edən Hilmi Ziya Ülkən onun Azərbaycanda doğulduğunu, yaradıcılığı, fəlsəfi təlimi barədə ümumi məlumat vermişdir.

AMEA-nın müxbir üzvü, fəlsəfə elmləri doktoru, professor Zakir Məmmədov Yaxın və Orta Şərq ölkələrində təbiətşünas alimlərin, məntiqçi filosofların yetişməsində İbn Sinanın böyük xidməti olduğunu bildirmişdir. Mütəfəkkirin şagirdləri içərisində Əbuübrəd Cüzcəni, Əbumənsur ibn Zilə, Əbuabdulla Məsumi və xüsusən Əbulhəsən Bəhmənyar daha çox məşhurdurlar. XI əsrdə İbn Sinadan sonra peripatetizmin – məntiq, metafizika və təbiyyat elmlərinin inkişafı bilavasitə Azərbaycan filosofu Əbulhəsən Bəhmənyarın adı ilə bağlıdır [5, 311].

Zakir Məmmədov mənbələr əsasında apardığı araşdırmaları nəticəsində ilk dəfə olaraq göstərmişdir ki, orta əsrlərdə müsəlman Şərqi ölkələrində fəlsəfə, məntiq və təbiətşünaslıq sahəsində böyük uğurlar qazanılmasında Bəhmənyarın xidməti misilsizdir. Son əsrlərə gəlib çıxan alimlər nəslinin yetişməsində də Bəhmənyar böyük xidmət göstərmişdir. Azərbaycan filosofunun istedadlı şagirdlərindən Əbulabbas Ləvkərinin sayəsində Xorasanda fəlsəfə elmləri intişar tapmışdı. Öz müəllimi İbn Sina kimi Azərbaycan filosofu da bir sıra görkəmli alimlər hazırlamışdır.

Şərq peripatetklərin təlimi görkəmli ilahiyat alimi, şolast və mistik Əbuhamid Məhəmməd Qəzalinin (1059-1111) hücumlarına məruz qalmışdır. Hilmi Ziya Ülkən zamanının ən böyük kəlamçısı kimi təqdim etdiyi Əbuhamid Qəzalinin şolastik fəlsəfədə olduğu qədər təsəvvüfdə də tanındığını bildirmişdir. Əbuhamid Qəzalinin yaradıcılığında fiqh, kəlam və təsəvvüfə dair kitablar mühüm yer tutmuşdur. Şafii məzhəbinə mənsub Qəzali Şərq peripatetizminə qarşı mübarizəsinə, peripatetik filosoflarına hücumlarına baxmayaraq fəlsəfədə yeni bir cığır açmışdır.

“Yanımaqdan xilas edən” (“əl-Münqiz min əd-dalal”) kitabında Qəzali bir dostunun suallarını cavablandırarkən bir çox doktrinalar arasında doğrunu yanlışdan ayırma baxımından çətinlikləri və iyirmi yaşından bəzi həqiqi biliyə çatmaq üçün etdiyi cəhdləri bildirmişdir. Qəzali "Yanımaqdan xilas edən" əsərində həqiqət axtaranların siniflərini dörd qrupa bölmüşdür: 1. Mütəkəllimlər - rəy və nəzər əhli olmalarını iddia edənlər. 2. Batınilər - elan edirlər ki, təlim sahibləridir, məsum

imamdan bilik iqtibas etmələri ilə səciyyələnilər. 3. Filosoflar - məntiq və sübut əhli olduqlarını deyirlər. 4. Sufilər - həzrətin seçilmişləri, həqiqəti daxilən müşahidə edən və açan olduqlarını iddia edirlər. Qəzali həqiqətə çatmağın yollarını əvvəlcə kəlam elmi, ikincisi fəlsəfə metodu, üçüncüsü batınilərin təlimi, dördüncüsü sufilərin metodu ilə tanış olaraq dərinlən öyrənməyə başladığını bildirmişdir [6, 140].

Qəzali Farabinin, İbn Sinanın və onların ardıcıllarının fəlsəfi fikirlərini ortodoksal islam mövqeyindən araşdırmış, peripatetik filosofları ittiham etmişdir. Farabinin kəlamçılara böyük təsiri olduğunu bildirən türkiyəli alim Qəzalinin hər nə qədər ona və İbn Sinaya hücum etsə də, psixologiyasında və fəlsəfəsinin başqa qisimlərində ondan faydalandığını qeyd etmişdir.

İbn Sinanın “İşarələr və qeydlər” kitabı müxtəlif dövrlərdə filosof və mütəfəkkirlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Fəxrəddin Razi (1148-1210), Nəcməddin Naxçıvani (...-1253), Siracəddin Urməvi (1198-1283), Nəsirəddin Tusi, İbn Kəmmunə İsraili, Bürhanəddin Nəsevə (...-1289) və başqalarının şərhləri, haşiyələri məşhurdur. Şərhlərin bu kitaba münasibəti müəyyən mənada onların fəlsəfə tarixində tutduqları mövqeyi ifadə edirdi. Mütəkəllimlər (sxolastlar) bu qiymətli əsəri əsas etibarilə təkzib etməyə çalışır, peripatetik filosoflar isə elmi fəlsəfə tərəfində durur, mütərəqqi fikirlərin təhrifinə yol vermirdilər. Mütəkəllim Fəxrəddin Razinin və filosof Nəsirəddin Tusinin şərhləri bu ideya mübarizəsinin aparıcı istiqamətlərini təmsil edirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Fəxrəddin Razinin yaradıcılığında hüquq və sxolastik ilahiyat aparıcı mövzu olmuş, fəlsəfi məsələlər məhz həmin mövqedən nəzərdən keçirilmişdir. Bu baxımdan onun İbn Sinanın irsinə münasibəti səciyyəvidir. Fəxrəddin Razinin şərhində fəlsəfi müddəalar araşdırılıb aydınlaşdırılması əvəzinə dolaşdırılıb təkzib edilmişdir.

XIII əsrdən başlayaraq görkəmli filosofların məşhur traktatları əsasında yaradılmış şərh ədəbiyyatı daha da artmışdır. Bu mənada İbn Sinanın “İşarələr və qeydlər” kitabı şərh ədəbiyyatının bariz nümunələrindəndir. Fəxrəddin Razinin və Nəsirəddin Tusinin şərhləri xüsusilə diqqətə layiqdir.

Maraqlıdır ki, Fəxrəddin Razi bu şərhə Nəsirəddin Tusinin anadan olduğu ayda və ildə, yəni fevral 1201-ci (cüməd əl-ula 597) ildə qələmə almışdır. Azərbaycan filosofu Fəxrəddin Raziyə “fəzilətli şərhçi” kimi ehtiramla yanaşsa da, İbn Sinaya qərəzli münasibətinə görə onu kəskin tənqid etmiş, həmin şərhə qarşı özünün şərhini yazmışdır. Filosofun fikrincə, Fəxrəddin Razi “mükəlimə əsnasında müsahibinə cavab verərkən mübaligə etmiş, onun müddəalarını heçə endirməkdə mütədillik həddini aşmışdır. Beləliklə, o, bu əməllərlə qarayaxmadan başqa bir şey artırmamışdır. Bu səbəbdən bəzi hazırcavablar onun şərhini təhqir adlandırmışlar”.

Nəsirəddin Tusi “İşarələr və qeydlər” kitabını yüksək qiymətləndirərək yazırdı: “İbn Sinanın əsərlərindən və kitablarından onun özünün adlandırdığı kimi, “İşarələr və qeydlər” kitabı mətləblərə işarələri əhatə edir, mühüm şeylər olan bəhlər üzərində qeydlərlə doludur, qiymətli daşlar kimi bütün gövhərlərlə bərabər tutulur, əksəri dəqiq

mənalar məcrasında axan kəlmələri ehtiva edir, yığcam ibarələrə dair ecazkar bəyanatları, maraqlı sözlərlə gözəl olan xülasələri özündə toplayır”.

Azərbaycan filosofu “İşarələr və qeydlər” kitabına şərh yazmağın ondan xahiş edildiyini göstərmişdir: “Himmət sahibləri onun mənalarını qiymətləndirmək, üzərində dayanmağı məndən xahiş etdilər. Onun mənaları ilə tanış olmadan onların istəklərinin yerinə yetirilməsini qənaətbəxş saymıram”. Nəsirəddin Tusi Fəxrəddin Razinin şərhinə münasibət bildirməklə özünün dəyərli şərhini yazmışdır.

Mütəfəkkir əsərləri şərh edərkən obyektiv və mənəvi məsuliyyət hissi ilə yanaşmağı tövsiyə etmişdir: “Şərhçilərin şərtlərindəndir ki, şərhini öz üzərinə götürmüş olduğu əsər üçün imkan və bacarıq daxilində əllərindən gələn köməyi əsirgəməyələr, naqis şərhçilər və inkarçı təfsirçilər olmamaq üçün həmin sənət sahibinin müdafiə üsulu ilə izahını öz üzərinə götürmüş olduğu işi müdafiə edərlər.

Hərgah onlar ifadəsi dürüst şəkildə mümkün olmayan bir şeyə rast gəlsələr, o zaman ədalət və insaf yolunu tutub, haqsızlıq və təhqirdən saqınıb genişləndirməklə, yaxud aydınlaşdırmaqla onun üzərinə diqqət yönəltməlidirlər”.

Müsəlman Şərqi ölkələrində XIII əsrdə və sonrakı dövrlərdə ideoloji mübarizə ortodoksal islam ideoloqları ilə dünyəvi elmlərin nümayəndələri arasında kəskinləşmişdi. Təəssübkeş islam ideoloqları İbn Sina məktəbinin nümayəndələrinə, o cümlədən Nəsirəddin Tusiyə mənfi münasibət bəsləyirdilər. Məntiq və təbiətşünaslıqla məşğul olan filosoflar isə İbn Sinanın ardıcıllarına ehtiramla yanaşır, onların əsərlərinə dolğun şərhlər və haşiyələr yazırdılar.

Elmi fəlsəfənin qüdrətli müdafiəçisi Nəsirəddin Tusi öz sələflərinin ideyalarını yaradıcılıqla davam etdirmişdir. Azərbaycan filosofu “İşarələr və qeydlər” kitabına yazdığı şərhdə İbn Sinanın mütərəqqi fəlsəfi fikirlərini ortodoksal islam ideoloqlarının hücumlarından cəsarətlə qorunmuş, inkişaf etdirilmişdir. Bu şərh sonrakı filosoflar üçün örnək olmuşdur [7, 17].

Hilmi Ziya Ülkən Şərqi elmi-mədəni irsinin Qərbdə yayılması məsələlərini araşdırmaqla yanaşı, müsəlman Şərfinə məxsus fəlsəfi təlimlərin də Qərb ölkələrinə nüfuz etdiyini göstərmişdir. Türkiyəli alim İbn Sinanın Qərb aləminə təsirinin daha böyük olduğunu, tərcümə dövründə filosofun əsərlərindən bir çoxunu qərblilərin tanıdığı qeyd etmişdir. Mütəfəkkir İbn Sinanın ən böyük əsəri olan “Şəfa”nın latıncaya tərcümə olunduğunu, XVI əsrin əvvəlində nəşr edildiyini bildirmişdir. Həmin əsər 1912-ci ildə Maks Horten tərəfindən alman dilinə çevrilmişdir. Filosofun sistemini xülasə edən ikinci əsəri “Nicat” latıncaya N.Karame tərəfindən çevrilmiş və Romada 1926-cı ildə nəşr edilmişdir. “İşarat” 1951-ci ildə fransızcaya çevrilmişdir. İbn Sinanın “Nəfs” əsərini latıncaya 1546-cı ildə Andrea Alpaço tərcümə etmiş, həmin əsəri ingilis dilinə E.H. von Dayak çevirmiş, 1906-cı ildə isə çapdan çıxmışdır.

Mütəfəkkir İbn Sinanın əsərlərinin Avropada çapı haqqında faktları göstərməklə yanaşı, ensiklopedik alimin XII əsrdən etibarən Avropada tanınmağa başladığını bildirmişdir. Alim yazmışdır ki, XI əsrdə Şərq ilə Qərbi bağlayan bir yəhudi filosofu yetişdi. Bu da yeni əflatunçu olub, əsərini ərəbcə yazdığı hılda sonra ibrancə və latıncaya Fons Vitae deyə çevrilmiş olan Solomon ibn Qabirol idi. İbn Sina təsirlərini

(Avicenna) Qərbə ilk ötürən başlıca bu şəxs oldu. Bu təsir sonradan Tomasın hücumuna uğradı. Fəqət Duns Skot tərəfindən müdafiə edildi. XII əsrin əvvəllərində latınca tərcümə hərəkatı başlamışdı [1, 313].

Qeyd etmək lazımdır ki, Hilmi Ziya Ülkən yəhudi filosoflarının, mütəfəkkirlərinin İslam aləminin elm və mədəniyyətinə təsiri məsələsindən də bəhs etmişdir. İslam aləminin fəlsəfəsinin yaranışında (süryani dilindən ərəb dilinə tərcümələrdə) və Qərbə keçişində yəhudilərin böyük rolu olduğu kimi, ayrıca İslam aləminin fəlsəfəsi də doğrudan doğruya yəhudi mütəfəkkirlərinə təsir etmiş, İslam fəlsəfəsinin təməl fikirlərinə əsaslanan və onları davam etdirən yəhudi filosofları yetişdirmişdir [1, 169].

İbn Rüşdün şagirdi, yəhudi filosofu İbn Məymun (Maymonid) (1135-1204) "Çaşqınlara bələdçilik" ("Dəlil əl-hairin") əsərində İslam filosoflarını, başlıca İbn Sinanı geniş şəkildə tanıdırdı. Latın aləmində həmin əsrdə Abelard ilə Müqəddəs (Saint) Tomas mübarizəyə girirdi. Bu dövrdə ərəbcədən latıncaya edilən tərcümələr Qərbin fikir üfününü birdən genişlətdi. 1125-1150 illər arasında iki əhəmiyyətli hadisə oldu: a) "Orqanon"un tam mətni tapıldı; b) ərəbcədən latıncaya çoxlu sayda tərcümələr edildi, başlıca Farabi ilə İbn Sina tanındı [1, 313].

XIII əsrdən İbn Sina əsərlərinin tərcümələrinin sayının artdığını bildirən Hilmi Ziya Ülkən İbn Sinanın irsinin avqustinizmi şərhində istifadə edildiyi üçün orta əsr xristian düşüncəsinə birinci dərəcədə təsir göstərdiyini, İbn Sinaçı avqustinçilərin filosofun əsas fikirlərini qəbul etməklə birlikdə, bəzilərinə hücum etdiklərini göstərmişdir. Türkiyəli alim yazırdı ki, bir çox xristian filosofu Aristotelin bilgi nəzəriyyəsi yerinə İbn Sinanın bilgi nəzəriyyəsini mənimsədilər. Bu, İbn Sinaçılığın son dərəcə inkişafını başlıca Rocer Bekonda görürük. Fəqət bu təsir avqustinizmdə daha qüvvətli bir şəkil alırdı.

Hilmi Ziya Ülkən İbn Sinanın Qərbdəki təsirinin başlıca olaraq dominikan şolastı Albert fon Bolştedtə (1206-1280) etdiyini, onun Aristotelin bir çox əsərlərini islam fəlsəfəsi zehniyyəti ilə anladığını qeyd etmişdir. Albert fon Bolştedtin İbn Sina və Qəzali ilə məşğul olması İbn Baccənin əsərlərini tədqiq etməsi ilə əlaqədardır. İbn Sinanın ruha aid təsnifatı Albert vasitəsi ilə orta əsrin bir çox qərb filosofunda görünmüşdür. İbn Sinanın Müqəddəs Bonaventura və Müqəddəs Tomas üzərində də təsiri hiss edilmişdir. Tomas İbn Rüşdə dair son dərəcə dərin bir tədqiqat apararkən orada dolayısıyla İbn Sinanı tənqid etmiş, "Averroistlərə qarşı" ("Contra averroistas") adındakı bu əsərdə İbn Rüşdün bütün Aristotel şərhələrini gözdən keçirmişdi. Ustadı Albertin fikirlərindən faydalanmış, beləcə İbn Sinaya qədər çıxmışdı [1, 314-315].

Hilmi Ziya Ülkən İbn Sinanın əsərlərindən böyük bir qisminin latıncaya çevrilməsinin Qərbin fikir həyatında əhəmiyyətli dəyişikliklər etdiyini yazmışdır. Mütəfəkkir bildirmişdir ki, G.M.Vikkensin çap etdirdiyi "Avicenna" adlı kollektiv əsərdə IV bölüm "Yəhudi fəlsəfəsinə İbn Sina təsiri" adı ilə Rozental tərəfindən, V bölüm "İbn Sinanın orta əsr elm ənənəsinə təsiri" Krombie tərəfindən, son bölüm olan "İbn Sina və XIII əsrdə Qərb düşüncəsi" Kenelm Foster tərəfindən yazılmışdır.

Rozental yəhudi fəlsəfəsinə təsirini tədqiq edərkən başlıca İbn Məymun üzərində durmuşdur.

Beləliklə, Hilmi Ziya Ülkən ensiklopedik alim İbn Sinanın fəlsəfi fikirlərini hərtərəfli şəkildə araşdırmış, Qərb mütəfəkkirlərinə təsirini işıqlandırmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Ülkən Hilmi Ziya. İslam Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri. Ankara, 1967
2. Ülkən Hilmi Ziya. Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü. İstanbul, 1935
3. Ülkən Hilmi Ziya. İbn Sinanın Tıbbı Dair Bir Münakaşası. Türkiyat Mecmuası, cilt XI, 1954, səh. 101-114
4. Ülkən Hilmi Ziya. İslam Düşüncəsi. IV. Baskı. İstanbul, 2005
5. Məmmədov Zakir. Bəhmənyarın fəlsəfəsi. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Elm, 2015
6. Qəzali Əbuhamid. Yanılmaqdan xilas edən. Tərcümə edən: Zakir Məmmədov. Şərq fəlsəfəsi (IX-XII əsrlər). Bakı, 1999. səh. 139-150
7. Zakirqızı (Məmmədova) Aytək. Nəsirəddin Tusinin fəlsəfi məktəbi. Bakı, 2011

XÜLASƏ

HİLMİ ZİYA ÜLKƏN İBN SİNANIN YARADICILIQ İRSİ HAQQINDA

Məqalədə Türkiyənin görkəmli mütəfəkkiri Hilmi Ziya Ülkənin (1901-1974) ensiklopedik alim İbn Sinanın (980-1037) yaradıcılıq irsi haqqında araşdırmaları göstərilmişdir. Daha sonra İbn Sinanın əsərlərindən bir çoxunun Qərb ölkələrində tanınması ilə əlaqədar mülahizələr də tədqiqata cəlb edilmişdir. H.Z.Ülkən qeyd edirdi ki, İbn Sinanın əsərlərinin böyük bir qisminin latıncaya çevrilməsi nəticəsində Qərb fikir həyatında əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir.

РЕЗИЮМЕ

ХИЛЬМИ ЗИЯ УЛЬКЕН О ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ИБН СИНЫ

В статье рассматриваются рассуждения выдающегося мыслителя Турции Х.З.Улькена (1901-1974) о творческом наследии ученого-энциклопедиста Ибн Сины (980-1037). А так же были привлечены к исследованию аспекты о признании работ Ибн Сины в Западных странах. Х.З.Улькен подчеркивал, что перевод значительной части работ Ибн Сины на латынь повлияло на идеи Запада.

RESUME

THE THOUGHTS OF HILMI ZIYA ULKEN ABOUT THE SCIENTIFIC HERITAGE OF IBN SINA

The article considers the arguments of the outstanding Turkey's thinker H.Z.Ulken (1901-1974) on the heritage of the encyclopedist Ibn Sina (980-1037). Also was researched the thoughts about understanding the works of Ibn Sina in the Western countries. H.Z.Ulken noted that the translation of a main part of Ibn Sina's works into Latin influenced on the Western thought.

Çapa tövsiyə etdi: t.f.d. S.Nemətzadə